

ПАЛВАНОВ Уктам Базарбаевич,  
Ўзбекистон халқаро ислом академияси  
“Исломишунослик ва ислом цивилизациясини  
ўрганиш ICESCO” кафедраси, PhD

## САЪДУДДИН ТАФТАЗОНИЙНИНГ “ШАРҲ АЛ-АҚОИД АН-НАСАФИЯ” АСАРИГА ЁЗИЛГАН ШАРҲ, ҲОШИЯ ВА ТАЪЛИҚЛАР

### КОММЕНТАРИИ, СУПРАКОММЕНТАРИИ И ГЛОССЫ К «ШАРҲ АЛЬ-АҚАИД АН-НАСАФИЯ» САДУДДИНА АЛЬ-ТАФТАЗАНИ

### COMMENTARIES (SHARḤ), MARGINS (ḤĀSHIYAT) AND GLOSSES (TA‘LĪQ) ON “SHARḤ AL-‘AQĀ’ID AL-NASAFIYAH” OF SA‘D AL-DĪN AL-TAFTĀZĀNĪ

**Аннотация.** Мазкур мақолада ҳанафий-мотуридий мазҳабининг энг машҳур олимларидан бири аллома Саъдуддин ат-Тафтазоний (722-792/1322-1390)нинг 768/1367 йили Хоразмда ёзилган калом илмига оид муҳим асари “Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия”нинг таркибий тузилиши ва унга ёзилган шарҳ, ҳошия, ҳошияту-л-ҳошия ҳамда таълиқлар ҳақида сўз юритилган.

**Таянч сўзлар:** ҳанафий, матуридия, калом, мантиқ, қўлёзма, шарҳ, ҳошия ва таълиқ.

**Аннотация.** В данной статье рассматриваются структура, комментарии, маргиналии и глоссы работы «Шарх аль-Акаид ан-Насафия», которая считается важным источником по наукам Калама, написанной в Хорезме в 768/1367 году одним из самых известных ученых ханафиматуридии Саъдуддина аль-Тафтазани.

**Ключевые слова:** ханафия, матуридия, калам, логика, рукопись, комментарий, супракомментарий и глосс.

**Annotation.** The paper highlights the structure, commentaries, margins and glosses of the work “Sharḥ al-‘Aqā’id al-Nasafiyyah”, which is considered as an important source on the sciences of Kalām written in Khwarazm in 768/1367 by one of the most well known

scholars of ḥanafī-māturīdī teaching Sa‘d al-Dīn al-Taftāzānī (722-792/1322-1390).

**Keywords:** ḥanafī, māturīdī, kalām, logic, manuscript, commentaries (sharḥ), margins (ḥāshiyat) and glosses (ta‘līq).

## КИРИШ

Амир Темур илм-фан ва олимларнинг давлат мутахкамлигидаги ва жамият тараққиётидаги ўрни ва ролини яхши билган ва шу туфайли, ўз даврида уламоларнинг фаолияти учун шарт-шароитлар яратиб берган. Натижада, “Иккинчи Шарқ Уйғониш даври” юзага чикди. Бунинг асосий негизида салмоқли меҳнат қилиб, ўз соҳаларини ривожлантирган етук мутафаккирларнинг меҳнати туради. Шу давр етакчи олимларидан бири бу –Саъдуддин Тафтазоний (722-792/1322-1390)дир. Унинг тўлиқ исми Масъуд ибн ал-Қози Фахруддин Умар ибн ал-Мавло ал-Азим Бурхонуддин Абдуллоҳ ибн ал-Имом ар-Раббоний Шамс ал-Ҳакк, ад-Дин ал-Қорий ас-Самарқандий ал-Ҳаравий ат-Тафтазоний ал-Хуросоний ал-Ҳанафий бўлиб, у Хуросоннинг Насо (ҳозирги Туркменистон, Ашхабод) шаҳрига ёндош Тафтазон қишлоғида туғилган. Саъдуддин Тафтазоний нахв, сарф, маоний, баён, усул ал-фикҳ ҳамда фуруъ ал-фикҳ (ҳанафий, шофий ва моликий), мантиқ, ақида, тафсир ва бошқа илм соҳалари бўйича машҳур олим бўлган [1: 190; 2: 734; 5: 471]. Саъдуддин Тафтазонийнинг илмий фаолияти ва салоҳияти ислом оламида машҳур бўлган кўплаб олимлар томонидан юксак баҳоланган. Чунончи, у ўз давридаёқ “аллома” (яъни, унга илмларда номаълум нарсалар қолмаган шахс) сифатида эътироф этилган. Жумладан, таникли олимлардан бири Ибн Ҳажар Асқалоний аллома ҳақида “Шарқда мантиқ ва маъқул (рационал) илмларини билиш ундан кейин ниҳоясига етибгина қолмасдан, балки бошқа шаҳарларда бу илмларда унга тенг келадиган одам бўлмади. Саъдуддин Тафтазонийдан кейин унинг даражасига етadиган олим бўлмаган”, – деб таъкидлаган [5: 350].

Дарҳақиқат, манбашунослик фани тамойилларига кўра, муайян ёзма манба қўлёзмаларининг турли минтақаларда кўплаб сақланиб қолганлиги бир жиҳатдан, унинг кенг истифода қилинганига далил бўлса, иккинчи

томондан, ўша асарнинг ўз йўналишида муҳим қийматга эга бўлганига далолат қилади. Ушбу омиллар Саъдуддин Тафтазонийнинг каломга доир ёзма меросида ҳам мавжуд бўлиб, зеро, унинг замирида алломанинг илмий салоҳияти ётади. Демак, мазкур асосларга кўра, уларни тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқдир.

### АСОСИЙ ҚИСМ

Бугунги кунгача Саъдуддин Тафтазонийнинг турли илм соҳалари бўйича эллиқдан ортиқ асарлар ёзганлиги аниқланган. Шулардан олтитаси калом илмига оид бўлиб, улар нафақат, мотуридия таълимоти бўйича қимматли манбалар, балки адашган оқимларга раддиялар беришда ҳам муҳим илмий асос ҳисобланади. Жумладан, уларни ёзилиш услубига кўра иккига – “матн” ва “шарҳ”га таснифлаш мумкин. Хусусан, унинг “Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия” ва “Шарҳ ал-Мақосид” номли китоблари шарҳ услубида, “Мақосид ат-толибин” ва “Ғояту таҳзиб ал-калом” эса, матн услубида битилган. Аммо, ушбу тадқиқот жараёнида манбаларда олимга нисбат берилган “Рисола фи таҳқиқ ал-имон” ва “ар-Рисола фи ал-калом” асарлари топилмади.

Саъдуддин Тафтазоний ҳақида баён этилган манбалар таҳлили шунга далолат қиладики, олимнинг калом илмига оид дастлабки асари бу – “Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия”дир. Бу асар 768/1367 йили Хоразмда ёзиб тугатилган [1: 192]. Ушбу асар ёзилганидан буён кенг истефода қилиб келинапти. “Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия”нинг аҳамияти юксаклигидан баъзи олимлар унга шарҳ ва ҳошия ёзиб, ўз давридаги ҳукдорларга бағишлаганлар. Жумладан, Муҳаммад Қосим ибн Муҳаммад Солиҳ Бухорий Фатҳободий “Ҳошия ал-Ҳаёлий ало Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия”га ҳошия ёзиб, уни Аштархонийлар сулоласининг учинчи вакили 1020-1052/1611-1642 йилларда Бухоро хонлигининг ҳукмдори бўлган Имомқулихон ибн Динмуҳаммад (997-1060/1589-1650) га атаган [3: 3<sup>б</sup>-4<sup>а</sup>]. Шунингдек, унинг аҳамиятини шу пайтгача асарга ёзилган шарҳ, ҳошия, ҳошияту-л-ҳошия ва таълиқлар сонининг кўплиги ҳам таъкидлайди.

Бу ўринда, “Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия” асари битилган ёзилган шарҳ, ҳошия, ҳошияту-л-ҳошия ва таълиқларнинг “нашр этилган”,

“қўлёзма ҳолатда” ва “ҳануз аниқланмаган” каби уч турга ажратган ҳолда ўрганилиб, биринчи асар номи ва кейин муаллиф исми берилди. Жумладан, улар қуйидаги тартибди:

#### Нашр этилган:

1. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Абу Абдуллоҳ Йъзуддин Муҳаммад ибн Абу Бакр ибн Абдулазиз ибн Муҳаммад Киноний Ҳамавий (749-819/1348-1416), “Ибн Жамоат” номи билан танилган.

2. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Шамсуддин Аҳмад ибн Мусо Хаёлий (ваф. 860/1456).

3. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Аҳмад ибн Саййид Абдуллоҳ Қураймий Ҳанафий (ваф. 862/1458).

4. *Ан-Нуқат ва-л-фавоид ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Бурҳонуддин Иброҳим ибн Умар ибн Ҳасан Руббот Бақоиъий (809-885/1406-1480).

5. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Муслиҳуддин Мустафо ибн Муҳаммад Қасталоний Ҳанафий (ваф. 901/1495), “Қасталий” номи билан танилган.

6. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Исомуддин Иброҳим ибн Муҳаммад ибн Арабшоҳ Асфароиний (873-945/1468-1538).

7. *Ҳошия ало Ҳошия Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Рамазон ибн Абдулмуҳсин Биҳиштиӣ (ваф. 979/1571).

8. *Зубдат ал-афкор*. Абдулҳаким ибн Шамсуддин Муҳаммад Сиялкутий (968-1067/1561-1656).

9. *Шарҳ ало шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Рамазон ибн Муҳаммад (ваф. 1025/1616).

10. *Назм ал-фароид*. Муҳаммад ибн Ҳасан ибн Муҳаммад Зухур Ҳасан Канъоний Деҳлавий (ваф. 1305/1888).

11. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Шужоъуддин Румий.

12. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Қозиаскар Қора Халил Афанди ибн Ҳасан ибн Муҳаммад Тировий Румий Ҳанафий (ваф. 1123/1711), у “Қора Халил” номи билан танилган.

13. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Илёс ибн Иброҳим ибн Довуд ибн Ҳизр Курдий Куроний Шофийӣ (1047-1138/1637-1726).

14. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Абу Абдуллоҳ Валийуддин ибн Мустафо Қонстантиный (ваф. 1151/1738), у “Жоруллоҳ Румий Ҳанафий” номи билан танилган.

15. *Мунҳавот Ҳошия ал-Хаёлий*. Умар Лутфий ибн Ҳожи Муҳаммад Бадрумий.

16. *Ан-Ниброс шарҳ Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Муҳаммад Абдулазиз Фарҳорий (ваф. 1239/1824).

17. *Ҳошия ало Шарҳ ал-Ақоид ан-насафий*. Мулла Аҳмад Жандий.

18. *Таълиқот ало Ҳошия ал-Сиялкутий*. Зиёуддин Холид ибн Аҳмад Бағдодий Сулаймоний Усманий Нақшбандий (1190-1242/1778-1827).

19. *Ҳошия ало Ҳошия ал-Хаёлий*. Абдуллоҳ ибн Солиҳ ибн Исмоил Аййубий.

20. *Ал-Матолиб ал-вафий Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Абдуллоҳ Ҳарорий (1328-1429/1910-2008).

21. *Жамъ ал-фавоид биъинорати Шарҳ ал-ақоид*. Муҳаммад Садрулваро Қодирий Мисбоҳий.

22. *Ашраф ал-фавоид*. Муфтий Фудо Муҳаммад.

23. *Баён ал-қоваид фи ҳалл Шарҳ ал-ақоид*. Мавлоно Муҳийбуллоҳ.

24. *Ал-Жавоҳир ал-баҳия ало Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия*. Шамсуддин Афғоний Савотий (ваф. 1398/1978).

25. *Жавоҳир ал-фавоид*. Мавлоно Муфтий Муҳаммад Юсуф.

26. *Кашф ал-фароид фи ҳалл Шарҳ ал-ақоид*. Мавлоно Абдуллоҳроуф.

27. *Наиш ал-фавоид фи ҳалл Шарҳ ал-ақоид*. Мавлоно Убайдулҳаққ.

28. *Тавзиҳ ал-ақоид фи ҳалл Шарҳ ал-ақоид*. Мавлоно Ақромулҳаққ.

#### **Қўлёзма ҳолда мавжуд:**

29. *Изоҳ ли Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия*. Абулносур Бадруддин Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Халил Қоҳирӣ Ҳанафӣ (833-894/1430-1489), у “ибн ал-Ғарс” номи билан танилган.

30. *Ал-Фароид фи ҳалл Шарҳ ал-ақоид*. Камолуддин Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Абу Бакр ибн Абу Шариф Макдисий (ваф. 906/1497-1498).

31. *Ал-Қовл ал-вафӣ ли Шарҳ Ақоид ан-Насафӣ*. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Зайнуддин ибн Абулғадал Қосим Ғаззӣ Шофӣ (ваф. 918/1512).

32. *Фатҳ ал-Илоҳ ал-мажид ли изоҳ Шарҳ ал-ақоид*. Шайхулислом Закариё ибн Муҳаммад Ансорӣ (ваф. 926/1520).

33. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Мир Садруддин Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Муҳаммад Широзӣ Ҳусайний (ваф. 930/1524), “Мир Садруддин” номи билан танилган.

34. *Ҳошия ало Ҳошия ал-Хаёлий ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Лутфуллоҳ ибн Илёс Румӣ (ваф. 930/1524).

35. *Ҳошия Қора Камол ало Ҳошия ал-Хаёлий ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Камолуддин Исмоил ибн Болий Румӣ Қармонӣ (ваф. 975/1567), “Қора Камол” номи билан машҳур.

36. *Ҳошия ало Ҳошия ал-Хаёлий ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Абдуссалом Ҳизр Шуқарӣ Ҳавомидӣ (ваф. 950/1543), “Қул Аҳмад” номи билан танилган.

37. *Ҳошия ало Ҳошия ал-Хаёлий ало Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия*. Рамозонзода Нишончи Муҳаммад Пошо (ваф. 979/1572).

38. *Ҳошия ало Ҳошия Қул Аҳмад ало Ҳошия ал-Хаёлий ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Ҳасан Сайёҳӣ Жаридӣ.

39. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия ли ат-Тафтазонӣ*. Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Али Бухутӣ Халутӣ Мисрий Ҳанбалӣ (ваф. 1088/1677).

40. *Ҳошия ало Ҳошия Шарҳ ал-ақоид*. Низомуддин Абу Ҳанифа Умар ибн Муҳаммад.

41. *Ал-Фавоид ал-боқия*. Шоҳ Ҳусайн ибн Султон Юсуф.

42. *Ҳошия Шарҳ ал-Ақоид ан-насафӣ*. Мир Муҳаммад Боқӣ, “Файзӣ ас-Самарқандӣ” номи билан танилган.

43. *Ҳошия ало Ҳошия ал-Хаёлий ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Муҳаммад Қосим ибн Муҳаммад Солиҳ Бухорӣ Фатҳободӣ.

44. *Ҳошия Лоҳурободӣ ало Шарҳ ақоид ан-Насафӣ*. Лоҳурободӣ.

#### **Аниқланмаган асарлар:**

45. *Ҳошия ало Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия*. Мавло Муҳаммад ибн Қози Манёс (ваф. 800/1398), “ибн Манёс” номи билан танилган.

46. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Ҳизр Шоҳ ибн Абдуллатиф Румӣ Мунташавӣ (ваф. 853/1449).

47. *Ҳошия ало шарҳ ас-Саъд*. Синонуддин Юсуф Ҳамидӣ (ваф. 912/1506).

48. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ли-т-Тафтазонӣ*. Мавлоно Шараф ибн Қураймӣ.

49. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Имом Абу Саид Аҳмад Барадаӣ.

50. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ли ат-Тафтазоний*. Муҳаммад ибн Ҳасан Ликқоний (ваф. 958/1551).

51. *Фароид ал-қароид ағло шарҳ ал-ақоид*. Али ибн Али ибн Аҳмад Наҷжорий Шаъроний (ваф. 967/1560).

52. *Таълиқот ал-Ибодий ало Шарҳ ас-Саъд*. Аҳмад ибн Қосим Ибодий (ваф. 994/1586).

53. *Ҳошия ало Шарҳ ат-Тафтазоний*. Важиҳуддин Алавий Кужаротий (ваф. 998/1590).

54. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Муҳаммад Аъваз.

55. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Ал-Мулла Али ибн Султон Муҳаммад Қорий Ҳиравий (ваф. 1014/1605).

56. *Матлаъ будур ал-фавоид ва манба жавоҳир ал-фароид ало Шарҳ ал-ақоид*. Мансур Сабт Табловий Шофий (ваф. 1014/1605).

57. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Юнус Шалабий (ваф. 1021/1612).

58. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Абдуссалом ибн Абу Саид ибн Муҳибуллоҳ Дивоний (ваф. 1039/1629-1630).

59. *Ҳошия ал-Ликқоний ало Шарҳ ал-ақоид*. Иброҳим ибн Иброҳим ибн Носируддин Ликқоний (ваф. 1041/1631).

60. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Яҳё ибн Маққарий Тилмисоний (986-1041/1578-1631).

61. *Таълиқот ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Шайх Мурод ибн Усмон ибн Али ибн Қосим Умарий Мусилий Ҳанафий (ваф. 1092/1681).

62. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Аҳмад ибн Али Баҳутий.

63. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Шихоб Аҳмад Айний.

64. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Низомуддин Аҳмад ибн Али.

65. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Муҳаммад ибн Ҳамза Диббоғий Айнтобий (ваф. 1111/1699), “Тафсирий Афанди” номи билан танилган.

66. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Жамолуддин ибн Рукнуддин Кужаротий (ваф. 1124/1712).

67. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Абдуллоҳ Ҳамдуний Ҳамавий (ваф. 1133/1721).

68. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ли ат-Тафтазоний*. Баҳоуддин Муҳаммад ибн Ҳасан Ҳиндий (ваф. 1137/1725).

69. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Абдуллоҳ Ҳалимий ибн Муҳаммад ибн Юсуф ибн Абдулманнон Умосий Ҳанафий (ваф. 1167/1754), “Юсуф Зода” номи билан танилган.

70. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Абдуннабий ибн Абдуррасул Аҳмад Накрий (ваф. 1173/1759).

71. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Муҳаммад ибн Ҳамид Афқирмоний Кафавий (ваф. 1174/1760).

72. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ли ат-Тафтазоний*. Жамолуддин Абулфазл Юсуф ибн Солим ибн Аҳмад Ҳанафий (ваф. 1176/1762).

73. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Абулхайр ибн Саноуллоҳ Умарий Живанбурий (ваф. 1198/1784).

74. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Муҳаммад ибн Мусо Жаноҳий Шофий (ваф. 1200/1786).

75. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Абу Ҳодий Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Ҳасан ибн Абдулкарим Жавҳарий Холидий (ваф. 1215/1800).

76. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид*. Ифҳомуллоҳ ибн Инъомуллоҳ Лакнавий (ваф. 1216/1801).

77. *Ҳошия ало Шарҳ ас-Саъд*. Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Аърафа Дусукий (ваф. 1230/1815).

78. *Ҳошия ал-Божурий ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Иброҳим ибн Муҳаммад Божурий (ваф. 1276/1859).

79. *Таҳриж Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Башируддин ибн Каримуддин Усмоний Кунужий (ваф. 1296/1879).

80. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Баҳоуддин Роҳматуллоҳ Хутаний (ваф. 1303/1886).

81. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Абдуллоҳ ибн Абдурахмон Кулайсий Ҳалабий (ваф. 1303/1886).

82. *Таълиқ ало Шарҳ ат-Тафтазоний ал ал-ақоид ан-насафия*. Мустафо ибн Аҳмад Ҳаким (ваф. 1341/1922).

83. *Ҳошия ало Шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Алоуддин Али ибн Муҳаммад (ваф. 875/1470).

84. *Ҳошия ало шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Илёс ибн Иброҳим Синобий Бурсавий Ҳанафий (ваф. 891/1486), у “Ҳожи Зода” номи билан танилган.

85. *Ҳошия ало шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Муҳаммад Ҳасан Санбалий (ваф. 1305/1888).

86. *Ад-Дурар ал-фароид ало Шарҳ Ибн Фарс ало ал-Ақоид*. Абуссалоҳ Ҳасан ибн Абдул Муҳсин.

87. *Тухфат ал-фавоид ли Шарҳ ал-ақоид*. Қози Шихобуддин Аҳмад ибн Юсуф ибн Муҳаммад Ҳасанкифий Синдий (ваф. 895/1490).

88. *Ҳошия ало Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия*. Мавло Салоҳуддин, у Султон Боязид II (885-917/1481-1512) нинг устозларидан бири.

89. *Ҳошия ало Шарҳ ал-Ақоид*. Лутфуллоҳ ибн Ҳасан Туқодий Ҳанфий (ваф. 900/1495).

90. *Ҳошия ало шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Алоуддин Али Арабий (ваф. 901/1496).

91. *Ҳошия ало Шарҳ ал-Ақоид*. Мухийуддин Муҳаммад ибн Иброҳим Никсорий (ваф. 901/1495).

92. *Ҳошия ало шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Шоҳ Муҳаммад ибн Муборак Қазвиний (тахминан ваф. 920/1514).

93. *Ҳошия ало шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Шайх Муҳаммад ибн Қосим Ғарбий (ваф. 918/1512).

94. *Ҳошия ало шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Шарафуддин Аҳмад ибн Абдуллоҳ Фаримий.

95. *Ҳошия ало шарҳ ал-ақоид ан-насафия*. Шамсуддин Аҳмад Румий (ваф. 854/1450) “Қора Аҳмад” номи билан машхур.

96. *Ҳошия ало Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия*. Аллома Ҳасан ибн Саййид Абдулқодир ибн Иброҳим ибн Абдурахмон Журий (1246-1322/1831-1904).

97. *Ҳошия ало Ҳошия Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия*. Аллома Ҳасан ибн Саййид Абдулқодир ибн Иброҳим ибн Абдурахмон Журий (1246-1322/1831-1904).

### ХУЛОСА

Саъдуддин Тафтазоний қимматли асарлари инсонлар манфаат келтириб келаётган “Иккинчи Шарҳ Ренессанси”нинг энг таниқли ханафий-мотуридий алломаси бўлиб, асосий илмий фаолиятини Хоразм, Самарқанд, Бухоро, Ҳирот каби илм-фан марказларида амалга оширган. Жумладан, У калом илмига оид энг машхур ва дастлабки асари “Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия”ни ҳам Хоразмда ёзган. Олимнинг барча асарлари, хусусан, ақоид илмига оид ёзма меросидан бугуни кунгача таълим тизимида унумли фойдаланиб келинмоқда. Жумладан, алломанинг “Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия” асари ҳам калом илмидан Аҳл ас-сунна ақидаси бўйича муҳим қомусий манбалардан саналади. Бунини асарга ёзилган мазкур тўқсон еттита

шарҳ, ҳошия, ҳошият-л-ҳошия ва таълиқ ҳам қўллаб-қувватлайди. Шунга кўра, ушбу манба нафақат тарихда ўтган турли адашган фирқалар қарашларини танқидий ўрганишда, балки, замонавий оқимларга илмий раддиялар беришда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

### Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. Абулхайр Исомуддин Аҳмад ибн Мустофа ибн Жалил Тошкўпризода. Мифтоҳ ас-саода ва мисбоҳ ас-сияда фи мавдуъаот ал-улум. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия, 1975. – Ж. I. – 405 б.
2. Жамолуддин Абулмаҳосин Юсуф ибн Туғро Барда. Ад-Далил аш-шофий ала Ал-Манҳал ас-софий. – Қоҳира: Мактабат ал-Хонижи, 1955. – Ж. II. – 584 б.
3. Муҳаммад Қосим ибн Муҳаммад Солиҳ Бухорий Фатҳободий. Ҳошия ало Ҳошия ал-Хаёлий ало Шарҳ ал-Ақоид ан-насафия. – Т.: ЎзХИА Манбалар хазинаси фонди. – Қўлёзма. – № 227. – В. 36-4а.
4. Тақийуддин Аҳмад ибн Али Макризий. Дурар ал-Уқуд ал-фарид. – Байрут: Дор ал-Ғарб ал-исломий, 2002. – Ж. III. – 586 б.
5. Шихобуддин Аҳмад ибн Али ибн Муҳаммад Асқалоний. Ад-Дурар ал-Комина. – Байрут: Дор ал-жийл, 1993. – Ж. IV. – 506 б.